

OILA TUSHUNCHASINING LINGVOKOGNITIV TASNIFI

doi 10.70728/tech.v2.i03.020

Yusufova Zebo Abduhamidovna

Samarqand davlat chet tillar institutining tayanch doktoranti

Annotatsiya. Tadqiqotning maqsadi «oila» tushunchasining lingvokognitiv talqinini tizimli ravishda tavsiflash, uning turli madaniy va lingvistik kontekstlardagi aks etish xususiyatlarini o'rganishdir. Mazkur maqola oila tushunchasining lingvokognitiv tasnifini Britaniya va Amerika lingvokulturolaridagi o'ziga xos jihatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda oila universal-ijtimoiy-biologik lingvomenta subsferasining lug'aviy va frazeologik birliklari qiyosiy o'rganilgan. Maqsad – Britaniya va Amerika lingvokulturolaridagi oila tushunchasining lingvokognitiv kategoriyasini aniqlash va ushbu tushunchaning madaniy, ijtimoiy va tarixiy kontekstdagi umumiy hamda farqli jihatlarini yoritishdir. Tadqiqotda, shuningdek, oila tushunchasining kognitiv tuzilishi va uning madaniy qadriyatlar bilan bog'liqligi o'rganiladi.

Tadqiqotning vazifalari:

- a) Amerika ingliz tilida oila tushunchasini ifodalovchi leksik vositalarning miqdoriy va sifat jihatidan taqdimotini tahlil qilish;
- b) Oila tushunchasining lingvokognitiv talqinini aniqlash, uning lug'atdagi va madaniy kontekstdagi o'rnini o'rganish;
- d) Oila qadriyatlarining madaniy ahamiyatini ochib berish: Britaniya va Amerika jamiyatlarida oila qadriyatlarining lingvokulturologik ifodasini va uning ijtimoiy o'zgarishlardagi rolini aniqlash;
- e) Lingvokognitiv kategoriyalashni tavsiflash: oila tushunchasining lingvokognitiv kategoriyalash jarayonini tahlil qilib, uning madaniy va ijtimoiy ta'sirlarini ko'rsatish.

Kalit so'zlar: oila, kognitiv lingvistika, lingvokognitiv kategoriyalash, Britaniya va Amerika lingvokulturalari, frazeologiya, etimologiya, oila qadriyatlari.

Oila tushunchasining lingvokognitiv talqini hozirgi kunda keng tarqalgan ilmiy yondashuvlardan biridir va tilshunoslikning turli sohalarida, xususan, kognitiv lingvistika va lingvokulturologiyada muhim o'rin tutadi. Oila tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va mazmuni, nafaqat tilda, balki madaniyatda ham o'z ifodasini topadi. Lingvokognitiv nuqtai nazardan, oila – bu mental konsept, uning mazmuni va tasavvurlari individuallor orasida madaniy xususiyatlar, til va ijtimoiy kontekstlarga bog'liq holda shakllanadi. Oila har bir jamiyatning asosiy ijtimoiy birligi bo'lib, u faqat shaxslarning yashash joyi emas,

balki ularning ma'naviy va hissiy rivojlanish manbai hamdir. Ingliz tilida bu tushuncha ko'plab lingvistik birliklar, jumladan, maqollar, iboralar va frazeologik vositalar orqali aks ettirilgan. Shu bois oila tushunchasini tadqiq qilish lingvokognitiv tahlil uchun qiziqarli va boy material yaratadi.

Maqollar va iboralar oila haqidagi qadriyatlarni, insoniy munosabatlarni hamda jamiyatning turli tarixiy bosqichlardagi qarashlarini aks ettiradi. Ular til va madaniyatning uzviy bog'liqligini o'rganishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Lingvokulturologik tahlil orqali oila tushunchasi semantik guruhlar bo'yicha tasniflanadi, bu esa turli xalqlarning oila haqidagi dunyoqarashlarini qiyoslash imkonini beradi. Masalan, ingliz tilida "bolalar ota-onalarining aksidir" degan fikrni aks ettiruvchi iboralar mavjud: "Like father, like son" (Ota o'g'liga o'xshaydi), "Like mother, like daughter" (Ona qiziga o'xshaydi). Ushbu iboralar oiladagi genetik va madaniy merosning ahamiyatini ko'rsatadi. Bundan tashqari, oila a'zolari orasidagi mehr-muhabbat va mas'uliyatni ta'kidlovchi iboralar ham ko'p uchraydi. Masalan, "Children are poor men's riches" (Bolalar – kambag'al odamning boyligi) yoki "To a father growing old nothing is dearer than a daughter" (Yoshi ulg'aygan otaga qizidan azizroq hech narsa yo'q). Bu iboralar jamiyatning oilaviy qadriyatlarga e'tiborini aks ettiradi. "Every mother thinks her own gosling a swan" – (har bir ona o'z bolasini eng yaxshisi deb biladi). Bu ibora onaning bolasi haqidagi sevgisini va ishonchini ifodalaydi. Bu o'zbek madaniyatida ham "Har bir ona o'z bolasini oqqush deb biladi" iborasiga mos keladi. Yoki aytaylik "A good Jack makes a good Jill" – "Yaxshi erkak yaxshi ayolni yaratadi." – Oilada er-xotinbir-biriga ta'sir o'tkazib, oilaviy muhitni belgilaydi. Bu ibora oilaviy hamjihatlikning ahamiyatini ko'rsatadi. Amerika lingvistik madaniyatida oila tushunchasi, shuningdek, tarixiy va ijtimoiy kontekstlar orqali ham o'z aksini topgan. Masalan, "Father Abraham" iborasi AQShning birinchi prezidentlaridan biri Avraam Linkolnga ishora qilib, ota sifatidagi liderlikni ifodalaydi. "The Mother of Presidents" esa AQShning Virjiniya va Ogayo shtatlarini anglatadi, chunki bu shtatlar ko'plab prezidentlarning vatani bo'lgan.

Britaniya va Amerika lingvokulturolarida "oilani" ifodalovchi asosiy leksik birlik bu **family** (lotincha – familia- family servants, domestics, members of a household) (=lotincha familia — uy xizmatkorlari, oiladagi a'zolar) 15-asrda birinchi marta ishlatilgan va u nafaqat xizmatkorlar, balki ularning egalarini ham ifodalagan. Bu ma'no 16-asrning oxiriga qadar davom etgan. Vaqt o'tishi bilan, ma'no *whole household* (= uy-joydagi barcha kishilar) ni o'z ichiga olgan, ammo 17-asrning o'rtalarida bu ma'no yana torayib, hozirgi zamon tushunchasi — *group of related people* (= qarindoshlar guruhi) ga aylangan. 18-asr boshlariga kelib, bu faqat *those connected by blood* (=qon bilan bog'liq bo'lganlar) sifatida tariflana boshlangan. Family so'zining sifat ma'nosida ishlatilishi, ya'ni *those connected by blood* -"qon bilan bog'langanlar" degan ma'no 1807-yilda qayd etilgan, 1796-yilda esa *in a family way* (homilador) degan idiomatik ibora paydo bo'lgan.

Family circle (oilaviy doira) iborasi 1809-yilda, *family man* (oilaga sodiq erkak) 1856-yilda yuzaga kelgan. 20-asrda esa *family values* (oilaviy qadriyatlar) degan ifoda birinchi marta ishlatilgan. Shunday qilib, family so'zining rivojlanishi ma'nosining kengayishi va torayishi bilan bog'liq bo'lgan. vositasi sifatida ishlatiladigan qarindoshlar guruhi" deb ta'riflanadi. Clan a'zoliciga kirish, odatda, umumiy ajdoddan kelib chiqish orqali belgilanadi va bu nisbatan yoki faqat erkak (patriaxat) yoki faqat ayol (matriaxat) liniyasiga asoslanishi mumkin.

Britaniya lingvokulturasidagi oilaning qadimgi nomlanishi esa clan so'zi bo'lib, bu so'z dunyoning turli tillariga kirgan. Clan tushunchasi Britaniya ensiklopediyasida "ko'plab an'anaviy jamiyatlarda tashkilot tuzish. Shunday qilib, oila tushunchasini lingvokognitiv nuqtai nazardan tahlil qilish nafaqat tilshunoslik, balki jamiyat va madaniyatni chuqurroq o'rganish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Oila haqidagi lingvistik birliklar madaniy merosni aks ettirgan holda, har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi va qadriyatlarini ochib beradi.

Oila tushunchasining lingvokognitiv talqini, ya'ni til orqali oilaviy munosabatlar va tuzilmalarning shakllanishi va tasavvurlanishi, ijtimoiy, madaniy va tarixiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. O'zgaruvchan jamiyatlarda oila tushunchasi, u bilan bog'liq lingvistik elementlar, yillar davomida turlicha shakllanib kelgan. Buning asosiy omillaridan biri oila tushunchasining kognitiv jihatdan qanday tasavvur qilinishi va til orqali qanday ifodalanishidir. Yangi ilmiy tadqiqotlar, oila tushunchasining lingvokognitiv talqinini anglashda til va madaniyatning qanday o'zaro bog'lanishini o'rganish uchun muhim manba bo'ladi. Britaniya oilasining evolyutsiyasini tahlil qilishda, Lourens Stoun tomonidan keltirilgan oilaning tarixiy shakllari haqidagi fikrlar, oila tushunchasining lingvokognitiv talqinini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Stoun, Britaniyada oila shakllarining uchta asosiy davrini ajratadi: 1) ochiq qabila oilasi, 2) izolyatsiyalangan patriarxal oila, 3) uyga bog'langan yadroli oila [3]. Bu davrlarning har biri o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlar, madaniyat va til bilan chambarchas bog'liqdir. Oila shakllarining o'zgarishi, nafaqat ijtimoiy tuzilmalarning, balki oilaning lingvistik ifodasining ham o'zgarishini ta'minladi.

O'zgarishlarning lingvokognitiv jihatdan ahamiyati shundaki, har bir oilaviy shakl o'zining til orqali aks ettirilgan va kognitiv jihatdan qabul qilingan tasavvurini yaratgan. Masalan, ochiq qabila oilasi oilaviy aloqalarni kengaytirish va birgalikda yashashni ta'minlagan bo'lsa, patriarxal oila modeli, erkaklarning oiladagi hukmronligini aks ettirgan. Bu o'zgarishlar o'z-o'zidan tilda yangi leksik birliklar va kategoriyalarni keltirib chiqardi, bu esa oila tushunchasining lingvokognitiv talqinini o'zgartirdi.

Amerika oilasining lingvokognitiv talqini: Amerika oilasini tahlil qilishda, ko'plab tadqiqotchilar, jumladan M. Hill, oilaning tuzilishini aniq belgilaydigan asosiy faktlarni keltiradilar. Hillning fikriga ko'ra, "oila — bu er-xotin va voyaga etmagan

bolalardan iborat bo'lib, er/ota oilaning asosiy daromad topuvchisi hisoblanadi, ayol esa, ayniqsa bolalar maktab yoshiga yetmagan paytda, pul topishda ishtirok etmaydi" [4]. Bu ta'rifda oilaning strukturasi, erkak va ayol o'rtasidagi an'anaviy ro'llarni aks ettiradi. Bunday ta'rif oila tushunchasining lingvokognitiv talqinida, oilaning faqat ota-ona va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni emas, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy holatini ham aks ettiradi. Oila bilan bog'liq lingvistik birliklar va ifodalar, asosan, erkak va ayolning o'zaro rolini va mas'uliyatlarini aks ettiradi.

Britaniya va Amerika oilalari: Lingvokognitiv taqqoslash: Britaniya va Amerika oilalarining lingvokognitiv talqinlari orasidagi farqlarni ko'rib chiqish, oila tushunchasining til orqali qanday shakllanishi va rivojlanishini tushunish uchun muhimdir. Britaniya oilasi, ko'proq monogam, patriarxal va yadroli tuzilmaga ega bo'lib, oilaning til orqali ifodalangan asosiy qoidalar ko'pincha qonunlar va ijtimoiy normativlarga asoslanadi. Oila haqida gapirganda, britaniyaliklar ko'pincha ota, ona va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni, ular orasidagi his-tuyg'ularni va o'zaro aloqalarni muhokama qiladilar. Britaniya tilida oilaga oid ko'plab leksik birliklar mavjud bo'lib, ular oila strukturasi va oilaviy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Amerika oilasi esa, ko'proq individualizmga asoslangan, er-xotin va bolalar o'rtasidagi aloqalar ko'proq shaxsiy his-tuyg'ular va oilaviy an'analarga tayanadi. Amerikaning lingvokognitiv talqinida, oilaning asosiy elementlari shaxsiy erkinlik, emotsional aloqalar va farzandlarning mustaqillikka erishishi bilan bog'liq. Bu o'zgarishlar tilga qanday aks etganini tushunish uchun, oila haqidagi an'anaviy so'zlar va iboralar, masalan, "family unit" (oilaliklik) va "nuclear family" (yadroli oila), tilshunoslik nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqilishi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Stone, L. (1977). *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. Harper & Row.
2. Hill, M. (1970). *The Structure of the American Family*. New York: Random House.
3. Collins, P. (1999). *The Family and its Changing Structure*. London: Routledge.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
5. Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
6. Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press.
7. Semino, E., & Swindlehurst, A. (1996). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Fillmore, C. J. (1982). *Frame Semantics*. In Linguistic Society of America (ed.), *Annual Review of Anthropology*, 11, 11-55.
9. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. University of Chicago Press.
10. Turner, M. (1991). *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton University Press.
11. Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press.
12. Barber, C. (1995). *The English Language: A Historical Introduction*. Cambridge University Press.
13. Evans, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh University Press.
14. Lako, G., & Johnson, M. (2003). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. Basic Books.
15. Geeraerts, D. (2006). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press.
16. Taylor, J. R. (2003). *Language to Thought: An Introduction to Cognitive Linguistics*. Oxford University Press.